

## จามเทวี: ตัวตนและอุดมคติ

## Chamadevi: Identities and Ideals

เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี

Chalemwut Takammee

นักวิชาการอิสระ

Independent Scholar

วันที่รับบทความ : วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๖๔

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๖๔

## บทคัดย่อ

บทความเรื่อง จามเทวี: ตัวตนและอุดมคติ เป็นการศึกษาและนำเสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับตัวตนและอุดมคติของพระนางจามเทวี โดยเริ่มนำเสนอจากข้อสังเกตเรื่องยุคสมัยเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่อ้างถึงกันอยู่ในปัจจุบันว่ามีความคลาดเคลื่อน สรุปล้มได้ และยังไม่สิ้นสงสัย จากนั้นได้เสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ซึ่งเป็นเอกสารโบราณที่เก่าแก่ที่สุดที่ปรากฏเรื่องราวของพระนางจามเทวี และถูกใช้เป็นเอกสารอ้างอิงถึงตัวตนของพระนางจามเทวี ศึกษาถึงแหล่งที่มาของข้อมูลที่พระโพธิ์รังสีใช้แต่งคัมภีร์จามเทวีวงศ์ ศึกษาถึงนัยจุดประสงค์ของการแต่งคัมภีร์ “จามเทวีวงศ์” อันได้ข้อสังเกตว่า คัมภีร์จามเทวีวงศ์อาจเป็นงานวรรณกรรมการเมืองและการเมืองพุทธศาสนา และเรื่องราวของพระนางจามเทวีในคัมภีร์จามเทวีวงศ์นั้นเอื้อประโยชน์ให้สตรีสูงศักดิ์ที่มีตัวตนอยู่ในเวลาร่วมสมัยที่แต่งอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้บทความนี้ยังได้ศึกษาตัวตนของพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะจากเรื่องเล่าที่มีบทบาทและมีอิทธิพลต่อการขับเคลื่อนความเชื่อของผู้คนหลายชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และลำปาง นำเสนอความผันแปรเกี่ยวกับความทรงจำเรื่องพระนางจามเทวี และพระนามของพระนางจามเทวีในสำนึกของชาวบ้าน ตลอดจนศึกษาถึงผลกระทบที่มีต่อเรื่องเล่าดั้งเดิมจากเรื่องเล่าที่ถูกสร้างใหม่ จนสุดท้ายได้ข้อสรุปว่า ตัวตนของพระนางจามเทวีถูกสร้างขึ้นทั้งในรูปแบบที่อิงประวัติศาสตร์และอุดมคติ โดยพบว่า พระนางถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อตอกย้ำความเก่าแก่ให้กับชุมชนและโบราณสถานที่ยังค้นหาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไม่ได้แน่ชัด ซึ่งพระนางได้กลายเป็นตัวแทนของกาลเวลาไปในที่สุด

**คำสำคัญ:** พระนางจามเทวี ขุนหลวงวิลังคะ พระโพธิ์รังสี

## Abstract

This article provides the study of another viewpoint of Queen Chamadevi's identities and ideals. There are 4 main points: 1) The observation about the historical period from Queen Chamadevi's history which is referenced currently was described. It has some inaccuracies and doubts. 2) The significance of Kampi Chamthawiwong (Manuscripts of Queen Chamadevi's history), a literature of politic and Buddhism by Prahothirungsri. It may support a noble woman presenting her identities in that time. 3) The study of identities of Queen Chamadevi's and Khunluangvilangkha from the narration which has role and impact on dynamic of believe of people in Chiangmai - Lamphun and Lampang. This narration impacts on people's memory of Queen Chamadevi's name and story. 4) The study of the impact of a Queen Chamadevi's new narration which was rebuild based on historical evidence and ideals. In addition, the new narrative was employed as a confirmation of some communities.

**Key Words:** Queen Chamadevi's, Khunluangvilangkha, Prahothirungsri

## บทนำ

ในแง่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคไกล ตำนานและประวัติเกี่ยวกับพระนางจามเทวีถือเป็นสิ่งที่มีความน่าสนใจมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ด้วยมักเป็นเรื่องที่ถูกหยิบยกให้เป็นปฐมบทแรกเริ่มของยุคประวัติศาสตร์ในแถบนี้ การศึกษาเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและเมืองหริภุญชัยจึงมักถูกมุ่งเน้นศึกษาในลักษณะของการค้นหาตัวตน และให้ความสำคัญเกี่ยวกับสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระนางด้วยการศึกษาตามแนวทางทางโบราณคดี

ทว่านัยหนึ่งนั้นพระนางจามเทวีเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ถูกสร้างให้มีความสำคัญในประวัติศาสตร์เรื่อยมา ด้วยภาพลักษณ์ความดีงามในอุดมคติตามบทบาทของผู้หญิงที่ทำเพื่อ “ชาติ” บ้านเมือง จนกระทั่งถูกสร้างให้เป็นอนุสาวรีย์ และกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปในที่สุด ทำให้การตั้งคำถามต่อตัวตนของพระนางในทำนองว่า พระนางมีตัวตนอยู่จริงหรือไม่อยู่ในสถานะที่ค่อนข้างกดดัน แม้ว่าจะมีเรื่องเล่าที่ถือได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์กระแสรองกล่าวถึงพระนางในทางลบและเลวร้ายอยู่แล้วหลายสำนวนก็ตาม

การศึกษาเกี่ยวกับตัวตนและเรื่องราวของพระนางจามเทวีที่ผ่านมา มักไม่ศึกษาตัวตนและเรื่องราวของขุนหลวงวิลังคะซึ่งตามตำนานเป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่ร่วมสมัยกับพระนาง ด้วยเพระอิทธิพลของตำนานกระแสหลักที่ให้ข้อมูลว่า พระนางถูกขุนหลวงวิลังคะรุกรานบ้านเมือง แต่พระนางสามารถปกป้องบ้านเมืองให้รอดพ้นมาได้ ภาพความถูกต้องดีงามจึงถูกสถาปนาไว้กับพระนางจามเทวี ทำให้เรื่องราวและตัวตนของพระนางถูกเลือกที่จะศึกษามากกว่าขุนหลวงวิลังคะ การศึกษาเกี่ยวกับตัวตนของขุนหลวงวิลังคะจึงถูกละเลยไป ฉะนั้นหากเชื่อว่าพระนางจามเทวีมีตัวตนจริง ก็สมควรเชื่อว่าขุนหลวงวิลังคะมีตัวตนด้วยเช่นกัน

## ยุคสมัยของพระนางจามเทวีที่ยึดถือกันในปัจจุบันได้จากที่ใด

ในบรรดาหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชิงประจักษ์ที่เก่าแก่ที่สุดที่ใช้กล่าวถึงและอ้างอิงเรื่องพระนางจามเทวี เท่าที่ค้นพบในขณะนี้ มีเพียงคัมภีร์จามเทวีวงศ์เท่านั้น ส่วนศิลาจารึกทั้งหมดที่ค้นพบและอ่านเผยแพร่แล้วในปัจจุบัน อันได้แก่ ศิลาจารึกภาษามอญสมัยหริภุญไชย ๑๗ หลัก (ซึ่งเป็นศิลาจารึกที่พบว่าสร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา) และศิลาจารึกสมัยล้านนา ๑๔๗ หลัก มีเพียงหลักเดียวเท่านั้นที่ปรากฏพระนามของพระนางจามเทวีได้แก่ ศิลาจารึกวัดพระธาตุตอดน้อย จารึกขึ้นในสมัยพระเมกุ พ.ศ. ๒๐๙๗<sup>1</sup> ซึ่งเป็นเวลาหลังจากที่มีการแต่งคัมภีร์จามเทวีวงศ์ราวสี่ร้อยกว่าปี (จะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า) สะท้อนให้เห็นว่าเรื่องราวของ

<sup>1</sup>ฮันส์ เพนธ์ และคนอื่นๆ. (๒๕๕๐). *ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๑๒ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ภาค ๔*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า ๓๕.

พระนางจามเทวีคงเป็นที่รับรู้ในหมู่ชนชั้นปกครองราชวงศ์มังราย อย่างน้อยตั้งแต่สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน เป็นต้นมา<sup>2</sup>

จากเอกสารโบราณทั้งหมดที่นิยมใช้อ้างถึงเรื่องพระนางจามเทวี อาทิ จามเทวีวงศ์ มูลศาสนาฉบับต่าง ๆ และชินกาลมาลีปกรณ์ มีเพียงชินกาลมาลีปกรณ์ที่แต่งโดยพระรัตนปัญญา (พ.ศ.๒๐๑๗) เท่านั้น ที่ปรากฏศักราชเกี่ยวกับยุคสมัยของพระนางจามเทวี โดยฉบับที่แปลโดยพระยาพจนานิมิต กล่าวว่าการสร้างเมืองหริภุญชัยขึ้นในราว พ.ศ.๑๒๐๐<sup>3</sup> ส่วนฉบับที่แปลโดยศาสตราจารย์แสง มนวิฑูร เป็นปี พ.ศ.๑๒๐๔<sup>4</sup> ซึ่งนอกเหนือจากนั้นไป เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์โดยลำดับในลักษณะของการประมาณหรือคาดคะเนเรื่อยไป เช่นว่า หลังจากนั้น ๒ ปี พระนางจามเทวีก็เสด็จมาจากละโว้ หรือลงเรือตามแม่น้ำปิงมา ๗ เดือน หรืออยู่มาได้ ๗ วันประสูติโอรส หรือสละราชสมบัติให้พระราชโอรสเมื่อมีพระชนมายุครบ ๗ ปี ฯลฯ เป็นต้น

มีข้อพึงสังเกตว่า คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์หรือชินกาลมาลินีแท้จริงแล้ว เป็นคัมภีร์ที่มีการแต่งขึ้นภายหลังที่เรื่องจามเทวีวงศ์และมูลศาสนาได้เผยแพร่ไปแล้ว ซึ่งก็มีอาจทราบได้แน่ชัดว่า พระรัตนปัญญาได้ใช้ข้อมูลเดิมจากเรื่องใดในการแต่ง ระหว่างจามเทวีวงศ์ของพระโพธิรังสี กับมูลศาสนา หรือตำนานพระนางจามเทวีฉบับภาษาไทยล้านนาฉบับอื่น ๆ (ถ้ามี) พระรัตนปัญญาได้ให้ข้อมูลว่า ตัวท่านเองได้ระบุดัศกราชที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองหริภุญชัยไว้ ก็เพราะเห็นว่าเมื่อนับคำนวณกับลำดับกษัตริย์ ตั้งแต่พระนางจามเทวีมาถึงพระเจ้าอาทิตย์ราชแล้วได้ความลงตัวเหมาะสมพอดี ดังปรากฏความว่า

“ปราชญ์พึงเข้าใจในคำโบราณฉะนี้ ถ้อยคำซึ่งว่าด้วยศักราชนั้น  
สมด้วยราชวงษานุสารไนย คือนับซึ่งวงศ์กษัตริย์ในเมืองหริภุญไชย  
แต่นางจัมมเทวีมาถึงพระเจ้าอาทิตย์ราชนั้นสมกันแท้จริง”<sup>5</sup>

<sup>2</sup> อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนใคร่ขอเสนอว่านอกเหนือจากการใช้ตำนานจามเทวีวงศ์ในฐานะที่เป็นหลักฐานอ้างอิงถึงพระนางจามเทวี ดังที่พบว่ามีผลการศึกษาแพร่หลายมาแล้ว ตำนานจามเทวีวงศ์ยังสมควรได้รับการศึกษาในหลาย ๆ มิติ เช่น ความเชื่อมโยงทางสภาพสังคมในสมัยที่ตำนานกล่าวขึ้นไป (สมัยหริภุญไชย) กับสภาพสังคมในสมัยที่แต่งตำนาน หรือการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในตำนานกับบุคคลในสมัยที่แต่งตำนาน, ศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับวัตถุประสงค์การแต่งซึ่งมักพบว่าเอกสารโบราณ ทางประวัติศาสตร์ล้านนาแทบทุกฉบับมักมีวัตถุประสงค์การแต่งอย่างมีนัยสำคัญ เป็นต้น

<sup>3</sup> พระรัตนปัญญา. (๒๕๕๔). *ชินกาลมาลินี*. แปลโดย พระยาพจนานิมิต. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา. หน้า ๑๔๒.

<sup>4</sup> พระรัตนปัญญา. (๒๕๑๐). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์. หน้า ๙๐.

<sup>5</sup> พระรัตนปัญญา. (๒๕๕๔). หน้า ๑๔๓.

ในที่นี้จึงเห็นได้ชัดว่า เนื่องจากพระรัตนปัญญาต้องการให้การมาของพระพุทธศาสนาที่เข้ามายังดินแดนล้านนานั้น มีลำดับเวลาที่แน่นอนชัดเจน ท่านจึงได้ประมาณหรือลำดับศักราชดังกล่าวขึ้นด้วยตนเอง ด้วยว่าเอกสารนี้เน้นเรื่องประวัติของพุทธศาสนา เพราะเป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งว่าแม้แต่เอกสารที่กล่าวถึงเรื่องพระนางจามเทวีเป็นสำคัญอย่างจามเทวีวงศ์เองก็ไม่ระบุศักราชต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามนั้นทำให้ทราบว่า ศักราชเกี่ยวกับการสร้างเมืองหริภุญชัย และเกี่ยวกับพระนางจามเทวีนั้นมีความคลาดเคลื่อนมาแล้วตั้งแต่ต้น ทั้งนี้ตำนานสิบห้าราชวงศ์และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุศักราชที่เกี่ยวกับพระนางจามเทวีคลาดเคลื่อนไปจากชินกาลมาลีปกรณ์ไปอีกกว่า ๔๐๐ ปี

“ศกราชได้ ๔๑๘ (พ.ศ.๑๕๙๙) นางจามเทวีเกิด ศกราชได้ ๔๕๖  
(พ.ศ.๑๖๓๗) ก่อเวียงละพูน ศกราช ๔๕๘ (พ.ศ.๑๖๓๙) ตัวนางจามเทวีลูกแต่  
เมืองละโว้ขึ้นมากินเมืองละพูน”<sup>6</sup>

ดังนั้นจากการที่ไม่พบหลักฐานชั้นต้นที่ร่วมสมัยหรือเอกสารชั้นต้นใดที่พอจะช่วยชำระสะสางเรื่องศักราชเกี่ยวกับยุคสมัยของพระนางจามเทวีให้น่าเชื่อถือได้ การจะด่วนสรุปว่า พระนางจามเทวีเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นั้น จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาใหม่ให้ถ่วงถี่เป็นอย่างยิ่ง

### จามเทวีวงศ์: เอกสารเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่มีความเก่าแก่ที่สุด

จามเทวีวงศ์เป็นเอกสารที่แต่งขึ้นโดยพระโพธิ์รังสี เป็นภาษาบาลี ซึ่งทราบกันดีแล้วว่าพระเถระรูปนี้เชื่อกันอย่างมีเหตุผลว่า เป็นบุคคลคนเดียวกับพระโพธิ์รังสีผู้ที่แต่งคัมภีร์บาลีสัททนต์นิทาน และผู้เขียนก็เชื่อเช่นนั้น นิทานพระพุทฺธสิหิงหรือสิหิงคินิทานนั้น สืบทราบช่วงสมัยที่แต่งได้อย่างแน่ชัด คือ แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน ดังสะท้อนได้จากการที่พระโพธิ์รังสีกล่าวสรรเสริญพระเจ้าสามฝั่งแกนไว้ในตอนท้ายเรื่องและเรื่องราวก็ได้มาจบลงในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนนั้นด้วยเช่นกัน ดังความบางส่วนว่า “เป็นพระราชองค์เอกเหมือนท้าวอัมรินทร์ มีพระคุณสมบัติกว่ากษัตริย์องค์อื่น ๆ ตั้งแต่วันที่ได้รับราชาภิเษกจนถึงปัจจุบันนี้”<sup>7</sup> ซึ่งการกล่าวสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินในลักษณะนี้ มักพบว่าเป็นปกติของเอกสารที่แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าแผ่นดินองค์นั้น<sup>8</sup>

<sup>6</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ. (๒๕๕๓). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. (ปริวรรต). กรุงเทพฯ: ตรีสิน. หน้า ๕.

<sup>7</sup> พระโพธิ์รังสี. (๒๕๐๖). *นิทานพระพุทฺธสิหิง*. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรมศิลปากร, หน้า ๗๓.

<sup>8</sup> ตัวอย่างเช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวสรรเสริญพระเมืองแก้วและพระเมืองเกษเกล้า

อนึ่งพระโพธิ์รังสีได้กล่าวถึงคำทำนายล่วงหน้าโดยอ้างว่า คำทำนายนั้นเป็นของพระอาจารย์ที่เล่ากันมาว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๐ มาถึง พระพุทธสิหิงค์จะถูกอัญเชิญไปเกาะลังกา แต่แล้วเมื่อผ่าน พ.ศ. ๒๐๐๐ มานานแล้วกลับพบว่า พระพุทธสิหิงค์ก็ไม่ได้ถูกอัญเชิญไปเกาะลังกาแต่อย่างใด แม้กระทั่งเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธสิหิงค์ที่ปรากฏในสิหิงคนิทานก็ไม่มีปรากฏที่ลังกา<sup>9</sup> ฉะนั้นจึงยืนยันได้ว่า พระโพธิ์รังสีแต่งสิหิงคนิทานขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๔๔ - ๑๙๘๔ อันอยู่ในสมัยที่พระเจ้าสามฝั่งแกนยังคงครองราชย์อยู่นั่นเอง

ข้อสังเกตเพิ่มเติมเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ต่อไปว่า พระโพธิ์รังสีแต่งจามเทวีวงศ์ขึ้นเมื่อใดนั้น มีอยู่ว่า ก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐ นั้น พระโพธิ์รังสีมรณภาพไปก่อนแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่าหากพระโพธิ์รังสีมีอายุมาถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ ท่านคงแก้คำทำนายที่ผิดพลาดที่ได้แต่งไว้แล้วเป็นแน่ แม้ว่าท่านจะอ้างว่า คำทำนายนี้เป็นของพระโบราณอาจารย์เจ้า ๒๐ องค์ก็ตาม คงต้องมีผู้ถามถึงที่มาของคำทำนายอย่างแน่นอน นัยหนึ่งท่านคงคาดคะเนไว้แล้วว่า ตัวท่านไม่น่าจะมีชีวิตอยู่ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ เพราะหากท่านมั่นใจว่า ท่านจะมีอายุผ่านมาถึง พ.ศ. ๒๐๐๐ ท่านคงไม่รวมคำทำนายที่ผิดพลาดไปในสิหิงคนิทานของท่านเป็นแน่ แม้ว่าจะเป็นคำทำนายของท่านเองหรือเป็นคำทำนายที่มีอยู่ก่อนแล้วก็ตาม นอกจากนี้เราไม่พบหลักฐานเอกสารเรื่องพระพุทธสิหิงค์ใดที่เก่าแก่ไปกว่าสิหิงคนิทานของพระโพธิ์รังสีอีกแล้ว ในขณะที่แต่งสิหิงคนิทานนั้น ท่านน่าจะมีอยู่ในวัยชราแล้ว การที่พระสาครสามีได้อารธนาให้ท่านแต่งสิหิงคนิทาน นัยหนึ่งอาจเป็นเพราะท่านอายุมากแล้วก็เป็นที่ และถ้าเป็นเช่นข้อสันนิษฐานนี้ จึงยืนยันว่าจามเทวีวงศ์ต้องแต่งขึ้นในก่อน พ.ศ. ๒๐๐๐

อย่างไรก็ตามเมื่อคำทำนายของพระโพธิ์รังสีเกิดความผิดพลาด ย่อมแน่นอนว่าต้องมีผู้สงสัยในประเด็นอื่น ๆ ในงานเขียนของพระโพธิ์รังสีไปด้วย ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่พระโพธิ์รังสีเคยเขียนไว้คงเกิดการตั้งคำถามและตรวจสอบมากขึ้น<sup>10</sup> และนี่อาจเป็นที่มาของคำถามว่า พระนางจามเทวีมีตัวตนหรือไม่อย่างไรด้วยก็เป็นได้ ดังจะได้กล่าวต่อไป

<sup>9</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก). (๒๕๔๖). *พระพุทธสิหิงค์ “จริง” ทุกองค์ ไม่มี “ปลอม” แต่ไม่ได้มาจากลังกา*. กรุงเทพฯ: มติชน. หน้า ๑๗.

<sup>10</sup> เช่นที่กล่าวถึงการสร้างเมืองหริภุญชัยโดยอิทธิฤทธิ์ของฤาษี ก็ย่อมมีคนสงสัยว่าจริงหรือไม่เพราะเมื่อมาถึงสมัยที่พระโพธิ์รังสีแต่งตำนานประชาชนได้ผ่านประสบการณ์การสร้างเมืองและกำแพงเวียงมาแล้ว ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ การสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งล้วนใช้แรงงานคนทั้งสิ้น

## มหาจารึกที่พระโพธิ์รังสีอ้างว่าใช้แต่งจามเทวีวงศ์คืออะไร

คัมภีร์จามเทวีวงศ์เป็นเอกสารโบราณภาษาบาลี แบ่งเป็น ๑๕ ปริเฉท หรือ ๑๕ ตอน ก่อนจะจบทุก ๆ ปริเฉท มักมีข้อความทิ้งท้ายว่า “ อิติ หริภุญชัยนิทเทโส มหาจาริกานุสารณ โปธิ์รังสีนาม มหาเถรณ ลงกโต ” ซึ่งแปลว่า “พระมหาเถรมีนามว่า โพธิ์รังสีได้แต่งตามคำมหาจาริก” อาจทำให้ผู้ที่ใช้คัมภีร์จามเทวีวงศ์เป็นหลักฐานอ้างอิงเชื่อว่ามีเรื่องราวของพระนางจามเทวีอยู่ก่อนแล้วในศิลาจารึก ทว่ากระทั่งถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีการค้นพบมหาจารึกที่อ้างถึงนั้น

จากการศึกษาคัมภีร์จามเทวีวงศ์ในเชิงวินิจฉัยต้นฉบับของ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล พบว่า คัมภีร์จามเทวีวงศ์ที่ค้นพบแล้วทั้งหมด มีสำนวนเดียวเท่านั้น คือ สำนวนของพระโพธิ์รังสี ไม่ว่าจะเป็นฉบับที่ใช้อักษรธรรมล้านนาหรืออักษรขอมจารก็ตาม<sup>11</sup> ทั้งยังพบข้อสังเกตว่า แท้จริงแล้วคำว่า “มหาจาริกานุสาร” ไม่ได้แปลว่าหลักศิลาจารึก (ที่มีเรื่องพระนางจามเทวี) อย่างที่เข้าใจ หรือเชื่อกันว่าเป็นศิลาจารึกตามความเข้าใจในปัจจุบัน เพราะคำภาษาบาลีที่แปลว่า ศิลาจารึก พระโพธิ์รังสี ผูกศัพท์บาลีว่า “สิลาปตฺต” ฉะนั้น “มหาจาริกานุสาร” จึงควรแปลว่า “ตำนานลายลักษณ์อักษรโบราณ” หรือ “ตำนานลายลักษณ์อักษรเรื่องยาว” ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่า มีตำนานเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่แต่งเป็นภาษาไทยล้านนาไว้แล้วก่อนนั้น<sup>12</sup> แต่อย่างไรก็ตามไม่สามารถสรุปได้ว่า ตำนานเกี่ยวกับพระนางจามเทวีซึ่งอาจจะมีจริงหรือไม่มีตามที่พระโพธิ์รังสีอ้างนั้นเป็นตำนานฉบับเดียวกันกับตำนานพระนางจามเทวีภาษาไทยล้านนาที่พบในปัจจุบัน

## จามเทวี: ตัวตนและอุดมคติ

ที่ผ่านมาความเชื่อว่า พระนางจามเทวีเป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่จริงในพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นั้น ก่อให้เกิดการศึกษาหาความเชื่อมโยงระหว่างหลักฐานทางโบราณคดีที่จัดอยู่ในสมัยหริภุญชัย (และทวารวดี) กับตัวตนของพระนางจามเทวีที่ปรากฏบทบาทเรื่องราวในเอกสารโบราณ เพ็ญสุภา สุขคตะ เป็นนักโบราณคดีที่ติดตามค้นคว้าศึกษาเรื่องพระนางจามเทวีมาอย่างยาวนาน เพ็ญสุภาได้สร้างพัฒนาการให้กับการศึกษาโบราณคดีสมัยหริภุญชัยเรื่อยมา นอกจากนี้ยังพยายามศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐหริภุญชัยกับรัฐโบราณในสมัยทวารวดีแห่งต่าง ๆ สรรวจพื้นที่กับชุมชนโบราณตามเส้นทางเสด็จของพระนางจามเทวี<sup>13</sup> ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องและผู้รู้ท้องถิ่น

<sup>11</sup> อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๕๙). *ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนวิจัย (สกว.). หน้า ๑๒๙.

<sup>12</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

<sup>13</sup> พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย. (๒๕๕๓). “ย้อนรอยพระนามจามเทวี” ตามหา “ท่าเชียงทองสองฟากแม่น้ำปิง”. เอกสารประกอบการเสวนาโครงการสำรวจชุมชนโบราณท่าเชียงทองยุคก่อนหริภุญชัย. (ม.ป.ท: ม.ป.พ.)



อย่างไรก็ตามปัจจุบันก็ยังไม่มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีขึ้นใด รวมถึงจารึกที่จะยืนยันได้ว่า พระนางจามเทวีมีตัวตนอยู่จริงในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โบราณวัตถุที่ค้นพบจึงเป็นเพียงสิ่งยืนยันถึงความเก่าแก่ของเมือง ศิลปะและวัฒนธรรมของหริภุญชัยว่า อาณาจักร “ปุมไชยนคร”<sup>14</sup> ที่ต่อมาในสมัยล้านนาเรียกว่า “หริภุญชัย”<sup>15</sup> มีอยู่จริงเท่านั้น

คำถามและข้อสงสัยเกี่ยวกับตัวตนของพระนางจามเทวี เป็นลูกเต้าเหล่าใคร มาครองเมืองหริภุญชัยได้อย่างไร คำถามนี้เป็นถามที่มีผู้รู้ชาวลำปางถามกันตั้งแต่เมื่อ ๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว เนื่องจากลำปางก็เป็นพื้นที่ที่ปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีเช่นกัน และแม้ว่าผู้ที่เชื่อว่าพระนางจามเทวีเคยมีตัวตนอยู่จริงเป็นผู้ตอบคำถามนี้แล้วตั้งแต่สมัยนั้น ประเด็นสงสัยนี้ก็กลับสะท้อนให้เห็นว่า เรื่องตัวตนของพระนางจามเทวีเป็นเรื่องที่มีการถกเถียงและสร้างความสงสัยในหมู่ผู้สนใจมาตั้งแต่อดีต

“หลอนมีผู้ใจหนาว่า นางจามเทวีเป็นลูกสาวท้าวพญาตนโตชา  
จักว่านางหากเกิดในเมืองหริภุญชัยที่นั่นอันชา มีผู้ถามฉันนี้ก็ควรบอกว่ามีแท้แล”<sup>16</sup>

### จามเทวีวงศ์: สนับสนุนและส่งเสริมอำนาจมหาเทวีอย่างมีนัยสำคัญ

เป็นที่น่าสังเกตว่าเอกสารโบราณประเภทตำนานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเป็นมาของลำปางและโบราณสถานต่าง ๆ ในลำปาง มักเข้าใจว่า พระนางจามเทวีเป็นบุคคลในสมัยล้านนา ตำนานพระธาตุลำปางหลวง และตำนานพระธาตุเสด็จ<sup>17</sup> เรียกพระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกนว่า “จามเทวี”

เมื่อพิจารณาถึงช่วงเวลาที่ยกมามีจามเทวีวงศ์ถูกแต่งขึ้นนั้น พบว่าเป็นช่วงเวลาที่ยกมามีพระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกนเรื่องอำนาจอย่างสูงสุด พระนางได้รับการสถาปนาให้ครองราชย์ไปพร้อมกับพระเจ้าสามฝั่งแกน พระราชบุตรของพระนาง ที่ขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง ๑๓ พรรษาเท่านั้น<sup>18</sup> ซึ่งพระราชบัลลังก์และราชสมบัติของทั้งสองพระองค์ได้มาจากการแย่งชิง<sup>19</sup> พระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกนนั้นมีบทบาท

<sup>14</sup> ในบรรดาศิลาจารึกสมัยหริภุญชัยซึ่งส่วนใหญ่สืบทราบได้แล้วว่าถูกสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จำนวน ๕ หลักนั้น ปรากฏชื่อเมืองหรือนครแห่งนี้ว่า ปุมชัย หรือ ปุมชัยย สองหลัก และ ภุมชัยย สามหลัก ดูเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร. (๒๕๒๒). *วิเคราะห์ศิลาจารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย*. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.

<sup>15</sup> เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. (๒๕๔๘). *ปริวรรตภาษา ชื่อบ้านนามเมือง สืบค้นความหมาย ถ่ายถอดอักขระคำว่า “หริภุญไชย” และ “ลำพูน”*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า ๑๒-๑๕.

<sup>16</sup> สรัสวดี อ๋องสกุล (ปริวรรต). *ตำนานพระธาตุลำปางหลวง* ใน *พินิจตำนานลำปาง*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา. หน้า ๖๕.

<sup>17</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๖๗.

<sup>18</sup> สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๓๘, มกราคม ๒๕). *จารึกลำดับกษัตริย์ราชวงศ์มังราย*. มติชน. หน้า ๔๙.

<sup>19</sup> เฉลิมวุฒิ ติงคำมี. (๒๕๕๙). *ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองของล้านนาและสุโขทัย: ข้อคิดใหม่และข้อสังเกตบางประการ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๒๗-๖๖.

ด้านการเมืองและพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏทั้งในหลักฐานจารึกและเอกสารโบราณอย่างที่ไม่เคยปรากฏบทบาทของสตรีสูงศักดิ์ในสมัยล้านนาพระองค์ใดมาก่อน ซึ่งคล้ายกับบทบาทของพระนางจามเทวีที่ปรากฏในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ เช่นนี้จึงเป็นข้อสังเกตว่า จามเทวีวงศ์เป็นเอกสารโบราณที่ถูกแต่งขึ้นโดยมีนัยทางการเมืองหรือไม่

อนึ่ง จากการวิเคราะห์เกี่ยวกับสถานะทางพุทธศาสนาของพระโพธิ์รังสี มีความเป็นไปได้สูงมากที่พระโพธิ์รังสีจะอยู่ในการอุปถัมภ์ของพระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกน ทั้งนี้ข้อสังเกตหนึ่งมาจากการที่พระรัตนปัญญา ผู้แต่งคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวหาพระเจ้าสามฝั่งแกนว่า พระองค์ไม่นับถือพุทธศานา นับถือแต่ภูตผีปีศาจ<sup>20</sup> ซึ่งแท้จริงแล้วพระเจ้าสามฝั่งแกนนั้นให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนานิกายดั้งเดิม หรือนิกายของพระโพธิ์รังสี ที่น่าจะเป็นคู่ขัดแย้งหรือใกล้ชิดกับคู่ขัดแย้งของนิกายที่พระรัตนปัญญาดูอยู่นั่นเอง เพราะมีหลักฐานร่วมสมัยยืนยันว่า พระเจ้าสามฝั่งแกนและพระราชมารดาทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาจริง ไม่ได้เป็นตามที่พระรัตนปัญญากล่าวหาไปเสียทั้งหมด อย่างไรก็ตามการที่มีเรื่องเล่าต่อต้านหรือใส่ร้ายพระนางจามเทวีในทางเสียหาย (ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อถัดไป) รวมไปถึงการตั้งคำถามต่อตัวตนของพระนางจามเทวีนั้น อาจเป็นนัยการต่อต้านอำนาจของพระมหาเทวีผู้เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกนก็เป็นได้ การใช้พระนางจามเทวีมาเป็นเครื่องมือทางการเมืองอย่างแยบยลนี้ น่าจะเป็นที่รับรู้อยู่ทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายสนับสนุน ซึ่งเรื่องนี้อยู่ในระหว่างการศึกษาของผู้เขียนซึ่งมีรายละเอียดที่จะต้องอธิบายเชื่อมโยงอย่างซับซ้อนหลายประเด็นจึงจะขอกล่าวเป็นข้อสังเกตสังเขปไว้แต่เพียงเท่านี้

### ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับตัวตนของพระนางจามเทวีจากเรื่องเล่า

จากการศึกษาค้นคว้า เพื่อจัดเก็บเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะของ เมธี ใจศรี<sup>21</sup> พบว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะของแต่ละชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีเนื้อหาสาระแตกต่างกัน แม้ว่าตัวบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ถูกอ้างถึงจะเป็นบุคคลหรือกลุ่มคนชุดเดียวกันก็ตาม ทั้งนี้เรื่องเล่าของบางชุมชนยังมีลักษณะถูกเล่าโต้ตอบกัน ช่วงชิงพื้นที่ความถูกต้องให้กับบุคคลที่แต่ละชุมชนเลือกเห็นชอบระหว่างพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะที่ เมธี ใจศรีสำรวจและจัดเก็บได้มีมากกว่า ๑๙ สำนวน<sup>22</sup>

<sup>20</sup> พระรัตนปัญญา. (๒๕๑๐). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. แปลโดย แสง มนวิฑูร. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่นายกี นิมนานเหมินท์ เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ“นิมนานเหมินท์-ชุดิมา”. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์, หน้า ๑๒๐.

<sup>21</sup> เมธี ใจศรี และคนอื่นๆ. (๒๕๕๘). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ. โครงการรวบรวมจัดเก็บมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.

<sup>22</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๔๘.

ความหลากหลายสำนวนของเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่ เมธิ ใจศรี รวบรวมนั้นทำให้ทราบว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับตัวตนและเรื่องราวของพระนางจามเทวีไม่ได้มีเพียงแต่เรื่องในด้านดีเท่านั้น ยังมีเรื่องเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจำนวนมากที่เล่าถึงพระนางในทางลบ บางเรื่องเล่าได้สะท้อนให้เห็นถึงความเกลียดชังที่มีต่อตัวพระนางจามเทวีของบางชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งทำให้ทราบว่า แท้จริงแล้วเรื่องพระนางจามเทวีถูกสร้างและสืบทอดมาสองกระแส เพียงแต่เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางในมุมที่ดั่งามนั้นมักจะถูกรับเลือกไว้ในความสนใจมากกว่า เหตุผลหลักมาจากการที่พระนางจามเทวีถูกสร้างให้เป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นอนุสาวรีย์ และเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปในที่สุด เรื่องเล่าในทางลบเกี่ยวกับพระนางจึงถูกเบียดขับให้กลายเป็นเรื่องเล่าที่ไม่มีใครกล้าเล่าสืบทอด ตัวอย่างเรื่องเล่าในทางลบเกี่ยวกับพระนางจามเทวี อาทิ พระนางจามเทวีมีกลิ่นอวัยวะเพศเหม็น เป็นหญิงมักมากในกาม ลักลอบมีเพศสัมพันธ์กับชายในระหว่างทางที่เสด็จมาจากละโว้บนเรือ การที่ชะอมมีกลิ่นเหม็นนั้นเป็นเพราะพระนางจามเทวีได้ปัสสาวะรดต้นไม้ชนิดนี้ พระนางเป็นหญิงมารยาทร้ายเลห์เหลี่ยม ฯลฯ ยิ่งไปกว่านั้นบางชุมชนเรียกแทนพระนางว่า “มัน” ทุกคำ เมื่อเอ่ยถึงพระนาง

มีข้อสังเกตว่า ในบรรดาภคินีล้านนาตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบัน มีเพียงพระนางจามเทวีเท่านั้นที่ถูกว่าร้ายในทางเสียหายและเลวร้ายถึงเพียงนี้ การกระทำนี้หากเชื่อว่า พระนางจามเทวีมีตัวตนจริง ได้สะท้อนให้เห็นถึงการไม่เกรงกลัวต่ออำนาจหรือเครือข่ายอำนาจของพระนางที่ถูกสืบทอดมา ซึ่งน่าสังเกตว่า ไม่พบการกล่าวร้ายต่ออดีตภคินีพระองค์ใดในลักษณะนี้อีก ผู้เขียนมีความเห็นว่า กรณีนี้อาจจะเกิดจากการสงสัยในตัวตนของพระนางจามเทวีว่ามีตัวตนอยู่จริงหรือไม่ (หรือจะยิ่งไปกว่านั้นอาจมีผู้ทราบแล้วในสมัยโบราณว่า พระนางจามเทวีไม่มีตัวตนอยู่จริง ก็มีอาจทราบได้ในขณะนี้) มีกรณีตัวอย่างสตรีสูงศักดิ์ในชนชั้นปกครองของล้านนา ซึ่งพิสูจน์ทราบได้ว่ามีตัวตนอยู่จริง มีพฤติกรรมในทางชั่วสาวอย่างโจ่งแจ้ง แต่กลับไม่ถูกเล่าลือหรือต่อต้านโดยใช้ประเด็นศีลธรรมมาเป็นเครื่องมือเหมือนที่พระนางจามเทวีถูกกระทำ<sup>23</sup> อย่างไรก็ตามความคิดเห็นดังกล่าวนี้เป็นเพียงข้อสังเกตของผู้เขียนเท่านั้น ไม่สามารถยุติได้ว่า พระนางจามเทวีไม่มีตัวตนเพียงเพราะข้อสังเกตนี้

<sup>23</sup> หลังจากที่พระเจ้ายอดเชียงรายถูกปลดออกจากราชบัลลังก์ พระนางสิริยศวดีและพระเมืองแก้วพระราชโอรสก็ได้ขึ้นครองราชย์ไปพร้อมกัน พระนางสิริยศวดีมีพระราชสวามีอีกคนหนึ่งคือสิริยศวปิมหาอำมาตย์ผู้แต่งโคลงเมืองเป่ลาหรือที่รู้จักกันในชื่อโคลงนิราศหริภุญชัย เนื้อความในคำโคลงกล่าวถึงการพลัดจากนางอันเป็นที่รักชื่อ “ศรีทิพย์” ซึ่งก็คือพระนางสิริยศวดีมหาเทวีสิริยศวปิมหาอำมาตย์ อาจเป็นคนรักของพระนางสิริยศวดีมาตั้งแต่ที่พระนางยังมิได้เสกสมรสกับพระเจ้ายอดเชียงรายทั้งพระนาง และสิริยศวปิมหาอำมาตย์มีชีวิตในวัยเยาว์อยู่ที่ลำปาง-เขลางค์ ดุเพิ่มใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ. (๒๕๖๒). ๕๐๐ ปีโคลงนิราศหริภุญชัย. เชียงใหม่: ไอรดาเกือบปีเท็กซ์.

## พระนามของพระนางจามเทวี: ความผันแปรในสำนึกของชาวบ้าน

มีข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการหนึ่งว่า เรื่องเล่าของพระนางจามเทวีมีอิทธิพลต่อการจดจำของผู้คนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนเรื่อยมา ในฐานะที่เป็นผู้นำสตรีที่โดดเด่นอยู่ในเรื่องเล่ากระแสหลัก จึงทำให้พระนามของพระนางเป็นที่จดจำมากกว่าพระนามของสตรีสูงศักดิ์ท่านอื่นที่มีบทบาทในประวัติศาสตร์ยุคต่อมา นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าที่พยายามอธิบายความหมายและที่มาของพระนามจามเทวี ในที่นี้ผู้เขียนขอยกตัวอย่างทั้งสองประเด็นดังนี้

### กรณีความทรงจำเกี่ยวกับพระนางวิสุทธิเทวีในนาม “จามเทวี”

#### บ้านแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

พระนางวิสุทธิเทวีเป็นกษัตริย์ราชวงศ์มังรายพระองค์สุดท้ายที่มีความเกี่ยวข้องกับชาวลัวะและชุมชนโบราณบ้านแปะ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่บ้านแปะของผู้เขียน<sup>24</sup> พบว่า ชาวบ้านบางท่านเข้าใจว่าพระนางวิสุทธิเทวี คือ พระนางจามเทวี เมื่อผู้เขียนนำข้อมูลจากคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านบางท่านมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีบริบทเกี่ยวข้องกับพระนางวิสุทธิเทวี กลับพบว่า เรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่านั้นล้วนเป็นเรื่องราวกรณีกิจของพระนางวิสุทธิเทวีที่มีต่อบ้านแปะ เพียงแต่พระนามของพระนางถูกจดจำในพระนามของพระนางจามเทวีเท่านั้น จึงสะท้อนให้เห็นว่า พระนามของพระนางจามเทวีเป็นที่รู้จักมากกว่าพระนามของสตรีสูงศักดิ์พระองค์ใดไปแล้วในปัจจุบัน แต่ทว่าชาวบ้านแปะที่มีความใกล้ชิดกับพิธีกรรมประจำชุมชนเกี่ยวกับการบรวงสรวงสังเวตราหหลวงหลาเงินของพระนางวิสุทธิเทวี ยังสืบทอดความทรงจำเกี่ยวกับพระนางวิสุทธิเทวีไว้อย่างเที่ยงตรง ทั้งเรื่องราวและพระนามของพระนาง

### กรณีเรื่องเล่าที่พยายามอธิบายที่มาของพระนาม “จามเทวี”

#### บ้านหนองตู่ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ชาวบ้านหนองตู่ เชื่ออย่างจริงจังว่า ตนเองเป็นชาวมอญหรือเม็งที่สืบเชื้อสายมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี (แม้ว่าจะมีหลักฐานค้ำอยู่บ้างก็ตาม) เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่บ้านหนองตู่ สืบขบถสำคัญเกี่ยวกับประเด็นที่มาของพระนามได้ว่า พระนางจามเทวีประสูติที่นั่น มีพระราชบิดาชื่อ เศรษฐีอินตา ซึ่งเป็นผู้สร้างวัดเกาะกลาง บ้านหนองตู่ วันหนึ่งมีเหยี่ยวตัวใหญ่โฉบเอาร่างของพระนางจามเทวีบินไปแล้วปล่อยร่างของ พระนางลงบนใบบัวในหนองบัว บริเวณเชิงดอยคำ (อำเภอหางดง) เมื่อพระฤๅษีมาพบจึงใช้ “วี” หรือ พัด ข้อนร่างของ

<sup>24</sup> ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ เป็นชาวบ้านแปะแต่เดิม มิได้สอบถามชื่อ อีกท่านหนึ่งเป็นผู้นำทางผู้เขียนไปเวียงหินเพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดี มีพยานรู้เห็นเรื่องการสำรวจและสัมภาษณ์ คือ อาจารย์สงกรานต์ สมจันทร์ อาจารย์ประจำภาควิชาดนตรีศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

พระนางจามเทวีขึ้นมาจากใบบัวแล้วรับไว้เลี้ยงดู เหตุนั้นพระนางจึงมีพระนามว่า เด็กหญิงวี และต่อมาเป็นจามเทวีในที่สุด

ตามหลักการทางนิรุกติศาสตร์แล้ว ในกรณีเรื่องเล่าที่พยายามอธิบายที่มาของพระนามจามเทวีของชุมชนบ้านหนองคูนี้ แสดงให้เห็นถึงความผันแปรและการตัดทอนบริบททางความหมายของคำว่า “วี” กับ “เทวี” เพื่อในที่สุดนำไปสู่ต้นทาง ปลายทางการเชื่อมโยงเป็น “จามเทวี” ซึ่งข้อเท็จจริง วี แปลว่า น. พัด ส่วน เทวี แปลว่า หญิงสูงศักดิ์ นางพญา นางกษัตริย์ มเหสี สนม หญิงอันเป็นที่รัก เป็นต้น

จากสองตัวอย่างเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างนี้ เป็นส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า เรื่องเล่าของพระนางจามเทวีที่ถูกผลิตขึ้นมาจนถึงปัจจุบัน มีอิทธิพลทำให้เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เดิมของชุมชนคลาดเคลื่อนไป

### บทบาทและอิทธิพลเรื่องเล่าจามเทวีที่มีต่อสังคมหมู่บ้านเชียงใหม่ – ลำพูน

โดยมากแล้วในกระแสการศึกษาประวัติศาสตร์มักให้ความสำคัญกับหลักฐานร่วมสมัยเป็นหลัก น้อยนักที่จะพบว่า มีการนำตำนานหรือนิทานเรื่องเล่ามาใช้วิเคราะห์ภาพสะท้อนความเชื่อทางสังคม ผู้เขียนเชื่อว่าตำนานหรือนิทานเรื่องเล่าในล้านนาหรือแม้แต่ในดินแดนอื่น มีความสำคัญมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ ความคิดของผู้คนในสังคม ดังนั้นการศึกษาเรื่องสังคมและวัฒนธรรมล้านนาในอดีตมีความจำเป็นยิ่งที่จะต้องใช้ข้อมูลจากคำสัมภาษณ์ แม้บ่อยครั้งมักจะพบว่าบางเรื่องจากคำสัมภาษณ์มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าปรัมปราเกินจริง ซึ่งถูกเล่าสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน และให้ข้อมูลต่างออกไปจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์

แท้จริงแล้ว นิทาน ตำนาน หรือประวัติศาสตร์บอกเล่า เป็นเรื่องราวที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือควบคุมความคิด และกำหนดทิศทางสำนึกร่วมของผู้คนในสังคมหรือชุมชนได้เป็นอย่างดี ประวัติศาสตร์บอกเล่าและเรื่องเล่ามุขปาถะ จะให้ภาพสะท้อนเกี่ยวกับแนวคิดของชนชั้นล่างหรือผู้ที่ถูกปกครองที่มีต่อชนชั้นนำได้ดี แม้จะมีบุคคลในชนชั้นปกครองเป็นตัวดำเนินเรื่องก็ตาม และในบรรดาเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ที่แพร่หลายในล้านนา นับว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวี เป็นเรื่องเล่าที่น่าจะมีความสืบเนื่อง (สันนิษฐานว่าประมาณสองร้อยกว่าปี) และมีพลังขับเคลื่อนความเชื่อในสังคมมากที่สุด แต่แพร่กระจายอยู่เฉพาะเขตเชียงใหม่-ลำพูนเป็นหลัก การที่เรื่องของพระนางถูกถ่ายทอดเป็นเรื่องเล่าจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบันแสดงให้เห็นว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางทำหน้าที่รับใช้สังคมเรื่อยมาและเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีการปรับตัว

การศึกษาของ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (๒๕๕๓) ชี้ให้เห็นว่า ที่มาของการที่ผู้ชายล้านนารังเกียจประจำเดือนของผู้หญิง ห้ามไม่ให้ซักเสื้อผ้ารวมกับผ้าชิ้นผู้หญิง เพราะเกรงว่าคาถาอาคมที่ตนมีอยู่จะเสื่อมคลายนั่น มาจากการรับรู้เรื่องราวของพระนางจามเทวีกับขุนหลวงวิลังคะที่ถูกสืบทอดในรูปแบบของ “เงี้ยว”<sup>25</sup> จากส่วนหนึ่งของเรื่องเล่า ตอนที่พระนางจามเทวีนำใบพลูแปะป้ายประจำเดือนของตนแล้วนำไปพันเป็นหมาก และนำดินขึ้นหรือชายผ้าถุงไปทำเป็นหมวก แล้วส่งมอบทั้งสองสิ่งให้กับขุนหลวงวิลังคะเพื่อให้คาถาอาคมของขุนหลวงวิลังคะเสื่อมคลายไป และด้วยเหตุนี้ผู้ชายล้านนาที่เชื่อว่า ตนมีคาถาอาคมและมีผีครูบาอาจารย์จึงรังเกียจผ้าชิ้นผู้หญิง ไม่กล้าจับหรือลอดราวตากผ้าของผู้หญิง แม้ในปัจจุบันนี้บางครอบครัวยังแยกซักเสื้อผ้าชายหญิงไม่ซักร่วมกัน<sup>26</sup>

จากที่ เมธี ใจศรี (๒๕๕๘) ลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลคำสัมภาษณ์เกี่ยวกับพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะในพื้นที่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และตากบางส่วน ปรากฏอิทธิพลของความเชื่อเรื่องดังกล่าวในชุมชนหนึ่งอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ในกรณีชุมชนบ้านดงสวรรค์ ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ที่เชื่อว่าหากชายในจังหวัดเชียงใหม่ได้แต่งงานกับหญิงในจังหวัดลำพูน ชายหญิงคู่หนึ่ง ๆ จะอยู่กินกันไม่ยืดยาว มีอันต้องพลัดพรากร้างลากัน ความเชื่อนี้มีบทบาทต่อความคิดของคนในชุมชนบ้านดงสวรรค์เป็นอย่างมาก จนอาจเรียกได้ว่าเป็นกึ่งข้อห้ามชุมชน เหตุผลที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะผลจากเรื่องเล่าเรื่องพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะในตอนขุนหลวงวิลังคะ ต้องตรอมใจตายจากการที่พระนางจามเทวีปฏิเสธความรักที่ตนมีต่อพระนางขุนหลวงวิลังคะได้สาปเมืองลำพูนไว้หนึ่งพันปี<sup>27</sup> อย่างไรก็ตามภาพสะท้อนความขัดแย้งระหว่างคนเชียงใหม่และคนลำพูนที่เกิดจากอิทธิพลของเรื่องเล่าพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะในลักษณะนี้ยังมีอยู่อีกหลายชุมชน

นอกจากนั้นบทบาทและอิทธิพลของตำนานพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะยังปรากฏในรูปแบบของความเชื่อซ้อนความเชื่อ ดังตัวอย่างจากคำสัมภาษณ์จากมาชีผีเจ้านายหรือเจ้าทรง ในงานศึกษาเรื่อง ผีเจ้านายของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๔๕) “เจ้าข้อมือเหล็กเล่าว่า ตนจะไม่ไปทรงในจังหวัดลำพูน เพราะไม่ชอบที่พระนางจามเทวีใช้เวทมนต์ทำร้ายขุนหลวงวิลังคะ (บะลังกะ) ซึ่งเป็นทหารนักรบเหมือนตน ส่วนเจ้าพี่แสนแสบเล่าว่า ตนสามารถไปเข้าทรงที่จังหวัดลำพูนได้ แต่ขึ้นนั่งบนหอดีของเจ้าภาพไม่ได้ (เวลาไปงานไหว้ครู) สาเหตุเพราะนางจามเทวีข่มขุนหลวงวิลังคะไว้ ดังนั้นตนจึงขึ้นหอดีไม่ได้ เจ้าพี่ว่าตนเคยขึ้นไปครั้งหนึ่งเกิดหน้ามืดทันที และเมื่อกลับมาต้องทำพิธีขอมาครูของตนทันที”<sup>28</sup>

<sup>25</sup> น. นิทาน นิยมเล่าในงานศพ

<sup>26</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (๒๕๕๓). *ผู้หญิงล้านนากับการเมืองในอดีต. วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ๓๕ (๓) กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๕๓. หน้า ๓๖๗ – ๓๘๒.*

<sup>27</sup> สัมภาษณ์ เมธี ใจศรี. วันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

<sup>28</sup> ฉลาดชาย รมิตานนท์. (๒๕๔๕). *ผีเจ้านาย. เชียงใหม่: มิ่งเมือง. หน้า ๑๒๙.*

### ตัวตนของพระนางจามเทวีที่ ถูกสร้าง และ ถูกใช้ ในปัจจุบัน

ในปัจจุบันตัวตนของพระนางจามเทวียังถูก “สร้าง” อย่างต่อเนื่องในรูปแบบของ อนุสาวรีย์ นิยายอิงประวัติศาสตร์ ละคร หรือแม้กระทั่งการสร้างพระนางให้อยู่ในรูปแบบของพระพิมพ์อย่างพระพิมพ์โบราณ สมัยทริภุชชัย และกล่าวอ้างปลอมแปลงในหมู่นักเล่นพระเครื่องของขลัง หรือการพยายามแต่งเรื่องเชื่อมโยง โบราณสถานเข้ากับตัวตนของพระนางจามเทวีที่มีถูกกระทำโดยการขาดองค์ความรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ เพราะต้องการตอกย้ำความเก่าแก่ให้กับโบราณสถานที่ (อาจ) ไม่สามารถสืบค้นประวัติได้อย่างแน่ชัด มักพบว่า หากสถานที่ใดที่พอจะมีโบราณสถานและอยู่ในเขตอิทธิพลเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวี สถานที่นั้นก็จะถูกโยง ประวัติเข้ากับตัวตนของพระนางจามเทวีไปโดยปริยาย

### ร่างทรง พระนางจามเทวี กับเรื่องแต่งใหม่ที่กระทบต่อเรื่องเล่าชุมชน

การประกอบสร้างเรื่องราวและตัวตนของพระนางจามเทวีขึ้นมาใหม่นั้น สามารถทำได้ง่ายดาย ด้วยการอ้างตนว่า เป็นร่างทรงของพระนางจามเทวี ปัจจุบันมีผู้ที่อ้างตนว่า เป็นม้าขี่หรือร่างทรงของพระนางจามเทวี เป็นจำนวนมาก และร่างทรงแต่ละท่านจะมีลูกศิษย์หรือบริวารมากน้อยต่างกันไปตามชื่อเสียง ร่างทรงที่มีฐานะร่ำรวยก็จะมีตำหนักที่ยิ่งใหญ่ มีลูกศิษย์ที่เป็นเสมือนข้าทาสบริวารของพระนางจามเทวีคอยอำนวยความสะดวกทุกครั้งที่ประทับทรง ข้อมูลที่ผู้เขียนกล่าวมาทั้งหมดนี้สามารถเข้าถึงได้ง่ายดายเช่นกันตามสื่อสังคมออนไลน์ (Social Network)

เรื่องราวและตัวตนของพระนางจามเทวีที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาโดยม้าขี่ร่างทรงนั้น ยากต่อการตั้งคำถาม เพราะอิงอยู่กับความเชื่อส่วนบุคคล ผู้ตั้งคำถามหรือสงสัยในเรื่องราวที่ได้จากการสัมภาษณ์ม้าขี่เจ้าทรงมักถูก ตักเตือนในทำนองว่า ไม่เชื่ออย่าลบหลู่ แต่ที่น่าเป็นห่วงก็คือ เรื่องราวแต่งใหม่จากร่างทรงของพระนางจามเทวี เหล่านี้มีอิทธิพลทำให้เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระนางจามเทวีเดิมที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนบิดเบือนไป บางกรณีพบว่า เรื่องเล่าใหม่ได้สมทานเอาสิ่งของ โบราณวัตถุ และโบราณสถาน ในพื้นที่ที่ไม่มีประวัติความเกี่ยวข้องกับพระนางจามเทวี แต่มีประวัติความเป็นเฉพาะพื้นที่อยู่แล้วไปประกอบสร้างผูกโยงเข้ากับตัวตนพระนางจามเทวี อย่างเลื่อนลอย

### ตัวอย่างกรณีเมืองฮอด และตั้งศาลเจ้าแม่จามเทวีที่โบราณสถานวัดดอกเงิน

ผู้เขียนเข้าใจว่าด้วยความที่เมืองฮอดไม่มีประวัติความเป็นมาที่ชัดเจน ด้วยเพราะมีข้อมูลปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ค่อนข้างน้อยและจำกัด ทั้งยังไม่พบศิลาจารึกในบริเวณกลุ่มเมืองโบราณฮอด ที่พอจะใช้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองฮอดกับเมืองเชียงใหม่หรือเมืองต่าง ๆ ที่ร่วมสมัยกันได้ จึงทำให้เกิดการสร้างประวัติศาสตร์ของเมืองฮอดให้มีความเก่าแก่ไปจนถึงสมัยพระนางจามเทวี ซึ่งรู้จักและเชื่อกันไปบ้างแล้วในชื่อ “พิสดารนคร”

ผู้เขียนได้มีโอกาสลงพื้นที่สำรวจเมืองโบราณฮอดครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ และครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ซึ่งในครั้งที่สองนี้เองที่ผู้เขียนและคณะ ได้พบกับตำนานเจ้าทรงพระนางจามเทวี เครื่องบวงสรวง และป้ายแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่สร้างใหม่ภายในบริเวณโบราณสถานวัดดอกเงิน โดยที่ศาลาบ่อน้ำ ในบริเวณวัดดอกเงินนั้นมีป้ายเขียนไว้ว่า “บ่อน้ำพระนางจามเทวีอายุ ๑,๓๐๐ ปี” แต่โบราณสถานวัดดอกเงินนั้นแท้จริงเป็นโบราณสถานที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ วิเคราะห์จากลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มโขง ประตูทางเข้าวัด เครื่องถ้วยจีน และภาพจิตรกรรมบนผืนผ้าใบหรือพระบฏ ที่ได้จากการขุดค้นเจดีย์จากการขุดค้นทางโบราณคดีไม่ปรากฏว่า พบโบราณวัตถุในสมัยหริภุญชัย<sup>29</sup>

### บทสรุป

จากที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงตัวตนของพระนางจามเทวีที่ถูกสร้างและถูกใช้มาทั้งหมดตั้งแต่ต้นได้แสดงให้เห็นว่า ตัวตนของพระนางจามเทวินั้นมีผู้ให้ความสำคัญที่จะค้นหาว่า มีพระนางมีตัวตนอยู่จริงหรือไม่น้อยมากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันตัวตนของพระนางถูกทำให้เชื่อว่ามีอยู่จริง จนกระทั่งพระนางถูกทำให้เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ยากต่อการตั้งคำถาม อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าพระนางจามเทวีถูกสร้างเรื่องเล่าและตัวตนและกลายเป็นตัวแทนของกาลเวลามาตั้งแต่ต้น และท้ายที่สุดผู้ที่หยิบเรื่องราวของพระนางมาใช้ ล้วนต้องการความสัมพันธ์ด้านเวลามากกว่าความสัมพันธ์ทางด้านเรื่องราว

<sup>29</sup>กรมศิลปากร. (๒๕๐๓). *สมบัติจากเขื่อนภูมิพล*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า ๑๕.



## เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (๒๕๐๓). *สมบัติจากเขื่อนภูมิพล*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (๒๕๔๕). *ผีเจ้านาย*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

เฉลิมวุฒิ ต๊ะคำมี. (๒๕๕๙). *ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองของล้านนาและสุโขทัย: ข้อคิดใหม่และข้อสังเกตบางประการ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระโพธิ์รังสี. (๒๕๐๖). *นิทานพระพุทธลีลิต*. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พระรัตนปัญญา. (๒๕๕๔). *ชินกาลมาลินี*. แปลโดย พระยาพจนานาถ. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

พระรัตนปัญญา. (๒๕๑๐). *ชินกาลมาลีปกรณ์*. แปลโดย แสง มนวิฑูร. พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่นายกนิมมานเหมินท์เนื่องในวันเปิดตึกคนไข้พิเศษ “นิมมานเหมินท์-ชุติมา”. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย. (๒๕๕๓). “*ย้อนรอยพระนามจามเทวี*” ตามหา “ท่าเชียงทองสองฟากแม่น้ำปิง”

เอกสารประกอบการเสวนาโครงการสำรวจชุมชนโบราณท่าเชียงทองยุคก่อนหริภุญชัย. ม.ป.ท.: ม.ป.พ..

เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. (๒๕๔๘). *โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญไชย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.

เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. (๒๕๔๘). *ปริวรรตภาษา ชื่อบ้านนามเมือง สืบค้นความหมาย ถ่ายถอดอักษรคำว่า “หริภุญไชย” และ “ลำพูน”*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เมธี ใจศรี และคนอื่นๆ. (๒๕๕๘). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ดำเนินพระนางจามเทวีและขุนหลวงวิลังคะ. โครงการรวบรวมจัดเก็บมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กรมส่งเสริมวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.

สร้อยดี อ่องสกุล (ปริวรรต). *ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ใน พินิจตำนานลำปาง*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (๒๕๓๘). *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บก.). (๒๕๔๖). *พระพุทธลีลิต “จริง” ทุกองค์ ไม่มี “ปลอม” แต่ไม่ได้มาจากลังกา*. กรุงเทพฯ: มติชน. หน้า ๓๑.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๕๙). *ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนาตำนานพระศาสนา* หัวพัน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ (ปริวรรต). (๒๕๔๓). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: ตรีสิน.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (๒๕๕๓). *ผู้หญิงล้านนากับการเมืองในอดีต. วารสารราชบัณฑิตยสถาน, ๓๕(๓) (กรกฎาคม – กันยายน), ๓๖๗-๓๘๒*.

ฮันส์ เพนธ์ และคนอื่นๆ. (๒๕๕๐). *ประชุมจารึกล้านนาเล่ม ๑๒ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ภาค ๔*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.